

Sayı : 2

Ekim 1971

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1971

DIYARBAKIR VE MARDİN'İN BÂZİ ÖNEMLİ YAPILARI

İbrahim Artuk

Bu yazımızda Diyarbakır ve Mardin'in Türk-İslâm devirlerine âid lüzümlü gördüğümüz birkaç âbidesinde mevcûd kitâbelerden bahsetmek istiyoruz. Bunlardan biri Diyarbakır'da bugünkü Ulu Câmi binâsının batı kenarının kuzey tarafına rastlayan ve dış divarının üzerinde gayet güzel çiçekli kûfi yazısı ile yazılmış, şerit şeklinde bir yazıdır. Bu yazı Câmi avlusunun güney batı açısından başlayarak, Resim 1'de görüldüğü gibi, 7 aded küçük pencerenin hemen üstünden geçerek câmi'in güney cephesi kenarına kadar devam eder. Bu kitâbede şunlar okunmaktadır :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ اَمْرًا بِعَمَلِهِ السُّلْطٰنُ الْمَعْظَمُ
شَاهِنْشَاهِ الْاَعْظَمِ سَيِّدِ مَلُوْكَ الْاِمْمِ مَوْلٰی الْعَرَبِ وَ الْعَجْمِ جَلالِ الدَّوْلَةِ
اَبُو الْفَتْحِ مَلِكْشَاهِ بْنِ الْبَرْسَلَانَ اِدَامَ اللّٰهُ سُلْطٰنَهُ فِیْ وِلٰیةِ الْوَزِیْرِ السَّیِّدِ
الْاَجَلِ عَمِیدِ الدَّوْلَةِ تَاجِ الْوَزَرَاءِ اَبِیْ مَنْصُوْرٍ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَهْمِیْرِ اِدَامَ اللّٰهُ اَیَّامَهُ
وَ جَرٰی ذٰلِكَ عَلٰی یَدِیْ التَّمٰضِیِ الْاَجَلِ مُحَمَّدِ الْقَضَاةِ اَبِیْ نَصْرِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَاحِدِ
وَ الْوَكِیْلِ اَحْمَدِ بْنِ مُحَمَّدِ الْقَدِیْسِیِّ فِیْ سَنَةِ اَرْبَعٍ وَ ثَمٰنِیْنَ وَ اَرْبَعَمِائَةٍ (1)

1 Max von Berchem. *Amida*, Heidelberg 1910, s. 53; Albert Gabriel, *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris 1940, s. 327; Basri Konyar, *Diyarbakir Kitâbeleri*, Ulus Basımevi, 1936, C. II, s. 53. Neşrolunan bu kitâbede birçok yanlışlıklar vardır.
Tarih Enstitüsü Dergisi - Forma 5

Kitâbenin metninden anladığımıza göre Câmî'in Mervan-Oğulları'nın vezîri iken Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarafına geçen Fahr el-Devle Mehmed b. Cüheyri'nin oğlu vezir Nizâmülmülk'ün kızı Safiye ile 462 senesinde evlenen ve zevcesinin Rey'de 470 senesi Şâban ayında ölümü üzerine Nizâmülmülk'ün diğer kızı Zübeyde ile evlenüp iki kere vezirlik makamına getirilen, 493 senesi Ramazanında Diyarbakır ve Musul vâridâtını zimmetine geçirdiği gerekçesiyle hapse atılıp 493 Şevvalinde ölen Amid el-Devle Ebi Mansur Muhammed'in Diyarbakır (Amid) valiliği sırasında, yapıldığı anlaşılıyor².

Câmî'in tâmiri 484 senesinde Amid el-Devle Miyafârikin'de iken yapılmış hatta bu tamir o zamanki Amid kadısı Ebi Nâsır Muhammed b. Abdülvahid ve onun vekili olan Ahmed b. Muhammed el-Kiddisi'nin nezaretinde olmuştur. Mimarın ismi mevcut değildir. Tâmir acaba mâbedin hangi kısmında yapılmıştır? bu hususta yukarıda sözü geçen kitâbede hiçbir sarahat yoktur. (Resim 1).

Şimdi Mardin Artuk-Oğulları'ndan Melik el-Mansur Nâsır el-Din Artuk Arslan'ın (597-637) 1200-1239 hâl-i hayatında inşâ ettirdiği Şehidiye Câmî'i ile bitişiğindeki 80 hücreyi hâvi Medreseyi inceleyelim³.

Şehidiye Câmî ve Medresesi Mardin'in ana caddesi üzerinde ve caddenin alt tarafında gayet dik olan bir yamacın içine yerleştirilmiştir. Bu yüzden caddeye bakan cephesi bütünüyle, yan cepheleri ise kısmen toprağa gömülmüştür. Caddeden her hangi bir bina cephesi görülmez, ancak toprak çatıların gerisinde yüksek minareli bir câmî göze çarpar. (Resim 2). Şehidiye Medresesinin dışarıdan bir bütünlük ifâde etmeyen kitle tertibi içeride de hissedilir. Binâyı teşkil eden elemanlar avlunun dört yanına düzensiz bir şekilde yerleştirilmiştir. Hatta aralarında mimarî karakter ve devamlılık bakımından dahi bir bağ yoktur denilebilir. Uzun tarafı kuzey-güney ekseninde bulunan 27.00 X 13.80 m. ölçülerinde avlunun kuzeyinde toprak içine oyulmuş bir eyvan vardı. Sivri beşik tonozlu eyvanın arka divarında süsleri çok bozulmuş fakat mevcudiyeti görülen bir çeşme nişi yer

2 İbnî Tiktaka, *Kitap el-Fahri*, Mısır 1317, s. 265; İbn el-Ezrak, *Tarih el-Fariki* Mısır, C. I, s. 226, 227; İbn Halekân, *Veñyatülayan*, Mısır 1275. C. 11, s. 100 Vd. *İbn el-Esir el-Kâmil fit tarih*, Mısır, C. 10, s. 25, 52, 55, 76.; İmad ad-din Al-Katib Al-İsfahani Al-Bondari, *Zubdat Al-Nusra ve Nuhbat al-Usra* (trc. K. Burslan, İstanbul 1943, s. 34, 53, 76); Saiaş Al-din Halli b. Aybeg Safedi, *Al-Vaf ibi iva-afyat* (Nşr. H. Ritter, İstanbul 1931), C. I, s. 272; Sibî İbnul-Cevzi, *Miratü'z-Zeman fi Tarihi'l-Âyan*, (Nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 193, 219, 223.

3 Kâtip Ferdi, *Mardin Mulûkâ Artukiyye Tarihi* (Nşr. Ali Emiri) İstanbul 1331, s. 31.

alır. Eyvanın ön yüzü duvarla örülmüş ve içerisi sahrınç hâline getirilmiştir. Ötedenberi eski eserlere karşı bir alerjisi bulunan Mardin Belediyesi ilk elektrik tesisatını burada kurmuştu. (Resim 3). Çeşmeli eyvanın iki yanında Medreselerde umûmiyetle görülen odalar yoktur. Sâdece istinad duvarları bulunur. Bu duvarlardan doğudakinin üzerinde pilaster gibi oymalı bir çıkıntı mevcuttur. Bu elemanın bugün mevcut olmayan avlu revakına âid olabileceği akla gelirse de aslında, avlunun doğusunda bir revak bulunduğu şüphelidir. Böyle bir revak avluyu asimetric ve ince uzun bir hale sokacağı gibi, üzerine binecek kemer arkasındaki iki katlı binanın üst kat ortalarına, yani pencere açıklıklarının tam üstüne rastlıyacaktır. Şu hâlde, bahis konusu oymalı çıkıntı daha eski bir yapıdan kalmış olsa gerektir. Rahmetli Abdülgani Bey'e göre Ahmed Nasıreddin'in, Asâr-ı Hayriye ve Aliye'sine bakılırsa mutlaka Şehidiye Câmî'ini de minareli olarak yaptırmıştır. Fakat ya yıkılmış veya bu da düşman tarafından tahrip edilmiştir. İşte bu çıkıntı her hâlde minarenin esası olduğu kanaatindedir⁴.

Avlunun batısında beş gözlü bir bina vardır. Gözler bugün duvarla kapatılmış ve içerisi gelişli güzel bölünerek iskân edilmiştir. Câmî avlunun güneyindedir. Enlemesine düzenlenmiş mekân ayaklar ve doğu-batı ekseninde ayaklara binen kemerlerle parçalanmıştır. Üst örtü, kemerlere paralel ve mekânı boydan boya geçen iki sıra sivri beşik-tonozdur. Geride, sonradan yapıldığı açıkça görülen düzensiz maksureler, bunların üstünde kapının hemen yanındaki ahşap merdivenle çıkılan yine ahşap döşemeli kadınlar mahfili bulunur. Câmî'in avlu cephesinin aslında açık olduğu bellidir. İkiz kemerli, üstte kemerler arasında sövesi süslü küçük pencere ve pencerenin altında da bir kitâbe bulunan kısım orijinaldir⁵.

Câmî'in minaresine gelince, Melik el-Mansur Artuk Arslan Câmîlerini hep minareli olarak yaptırmıştır. Meselâ Düneysir dediğimiz bugünkü Kızıltepe'de iki zarif minareli, gayet geniş ve şaheser denilecek kadar bir eâmi ve Medrese yaptırmış, maalesef bugün bu medreseden eser yok, Câmî de bakımsızlıktan harap olup gitmiştir.

Son yıllarda memnurlukla haber aldığımız göre Vakıflar Umum Müdürlüğü bu câmî'in ihyasına çalışmaktadır.

Mardin'deki Şehidiye Câmî'inin minaresi bir zelzele sonucunda yıkılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916-1917 bahar mevsiminde o za-

4 Abdülgani Bulduk, *Mardin Tarihi*, s. 51. (Yazma).

5 Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, C. I, s. 33 Vd. Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimârisi*, İstanbul 1971, s. 78-84.

manki belediye reisi Gömüllü-zâde Hızır ve Evkaf Müdürü Şükrü ve Şehrin ileri gelenlerinin himmeti ile bu Câmide bugün gördüğümüz minare yapılmıştır. Minareyi yapan sanatkâr son senelerde Sultan İsa'nın Zinciriye Medresesini tamir eden Jorj Ertaş kalfanın babasıdır. İki şerefeli olan bu minarenin tarz-ı mimarisindeki zarafet hiçbir minarede yoktur. Ötedenberi bu camiye Şehidiye Câmî'i ve Mahallesi denilmesinin sebebi Câmî bina olunmazdan evvel bu civarda birkaç şehid mezarının zuhur etmesi, ikincisi de Nizâm el-Din Alpkuş ve kölesi Lulu'un Nâsır el-Din Artuk-Arslan tarafından (601) 1204 senesinde öldürülmeleri⁶ üzerine Câmî yapılmadan önce, câmî'in doğu tarafında bulunan arsaya gömülmüş olmalarından ileri gelir. Bilâhere bu mezarların üzeri çatı yapılarak bugün câmî'e bitişik olan türbe meydana gelmiş oldu. Câmî ve Medrese Nâsır el-Din Artuk-Arslan'ın eseridir. Fakat kapı kitâbesi kendisinden sonra cülûs eden El-Said Necm el-Din Gazi (636-658) 1239-1260 zamanına aittir. Hatta bu kitâbeden anladığımızı göre El-Melik el-Mansur Nâsır el-Din Artuk-Arslan bu Medreseye bitişik olan türbeye gömülmüştür. Türbenin mezar sandukaları 1925 senesinde Mardin vâlisi Tevfik Hadi Baysal zamanında kaldırılarak yerle bir edildi. Diyarbakır Mes'udiye Medresesinin avlusundaki mihraba benzeyen mâbedin mihrabı kâmilin sıvalıdır. Ahşap ve cevizden yapılan minberi gayet nefisdir. Minberin sol tarafında bulunan kitâbesinde şunlar okunmaktadır :

1 - عمل العبد الفقير الراجي رحمة ربه القدير علي بن سنجر الماردني
غلام الاستاذ

2 - بهالدين عبدالوهاب بن علي البغدادي و نقش محمد غلام تاج الدين
الكرمانى عفا الله عنه

Bu kitâbede hiçbir tarih mevcut değildir. Bu itibarla Minber Nâsır el-Din Artuk-Arslan'ın zamanına âid olup olmadığı hakkında kat'i bir fikrimiz yoktur.

Türbenin yanında duvarla çevrili bir avlu vardır. Bu avluya Şehitler Türbesinin altındaki dar bir geçitten geçilir. Avlunun kuzeyinde büyücek bir türbe daha vardır. Dış duvarına bitişik merdiven ise orta avlunun doğu

6 Aynî, *İkd el-Cumân fi târih ehl el-zaman* C. 3, V. 563; *Ebü'lîda*, C. 3, s. 72; Ebu'l Mahasin Yusuf b. Tağriberdi, *El-Menhel el-Safi* V. 559.

kanadını teşkil eder iki katlı büyük yapının üst katına çıkar. Talebe hücrelerini ihtiva eden bu binanın alt katında bir koridorun iki tarafına sıralanmış on hücre; ayrıca ikinci türbenin önünde üç hücre vardır. Avluya bakan sekiz hücreden güneydeki üç tanesinin kapıları avluya açılır. Diğer beşinin kapıları koridor üzerindedir. Pencerelemi avluya bakar. Geride kalan mütebakı hücrelerin penceleri ise bugün kapatılmış durumdadır.

Dış hücrelerin iç duvarlarında gördüğümüz pencere izleri Medrese yapıldığı vakit sokak seviyesinin bugünkünden daha aşağı olduğuna işaret eder. İki katlı yapının kuzeyinde ise büyük kapı bulunmaktadır. (Resim 4). Bu kapı umumi caddeden 20 basamakla inilen sahanlığın batısındadır. Kapı sahanlıktan 8 basamak aşağıda 3 dilimli 3 kemer üzerinde yükselen yarım kubbeli, yüksek bir niş içinde bulunur. Yer yer mevcut işlemeli taşlardan anladığımıza göre büyük kapının aslında çok süslü olması gerekmektedir. Kapı dar bir koridora açılmaktadır. Kapının yapılmasında kullanılan taşlar bilhassa kireç yapılmasında kullanılan cinstendir. Bu bakımdan bu gibi taşlar zamanla çabuk aşınmaktadırlar. İşte dış kapının etrafında görülen 6.50 m. boyunda ve 2.20 m. yüksekliğindeki vakfiyeli kitabe bu yüzden aşınmış ve okunmaz hale gelmiştir. Rahmetli Diyarbekirli Abdülğani Bulduk Bey'den müteşekkil bir hey'etle 3 saat uğraşıldığı halde ancak pek azı okunabilmiştir. Bilâhère bu kitâbeyi Paris'de Collège de France Prof. lerinden Jean Sauvaget okuyarak Albert Gabriel'in kitabında yayınlamıştır⁷.

(1) [امر مولانا السلطان الملك السعيد نجم الدنيا و الدين غازى]^c

[بن ارتق ارسلان] بن ايل غازى بن ابي بن تمر تاش بن ايل غازى

بن ارتق ناصر امير المؤمنين اعز الله انصاره و ادام ملكه و اقباله]

و اعلا فى الدنيا و الآخرة مفاره

بأن يكن (و) قف هذه المدرسة

(2) [المباركة] c المحتاج

لوازم العمارة و الفراشين الاخرين القائمين بخدمة تربة السلطان الشهيد

الملك المنصور بالمشهد الذى يليها الملاصق لها و على القراء المرتين

7 A. Gabriel, *Aynı eser*, s. 20.

- (3) B 5 kelime okunmuyor الاشتغال بالعلوم [الشرعية و] الفقهاء بالمدرسة من المشتغلين بها الفقهاء محصلاً [و] القراء بالدك [ة] و [الصوفية و على ذلك الوقف ما وقفه [1 kelime okunmuyor]
- (4) B جميع كرمة (؟) بقرب جبل مازدين و جميع بيت الرحا c و يشتمل عليه المعروف بوادي المعشر و جميع بيت الرحا المعروف بالياقية (؟) بوادي المعشر (؟) و و [جميع بيت الرحا المعروف بالبويد (؟) بجبل مازدين.
- (5) B بكفر رمان و جميع الحمام و الروضتين المعروفتين بالحدفية (؟) بدنيسر و جميع الخان الملاصق لهما و جميع حانوت د [ار] المذكورة لسكنى امام المدرسة و جميع كل
- (6) B [و] جميع الثلثين من الر c بع من جميع بيت الرحا و ما يشتمل عليه الزراعية بوادي حرزم و جميع الثلثين من جميع بيت الرحا بوادي حرزم و جميع
- (7) B في المدرسة المذكورة و جميع النصف من الكرم بحير من صحراء مازدين و جميع نصف الفراق بتل قبان (؟) من مازدين و جميع الحمامين المتلاصقين و جميع الرحا المعروف ...
- (8) A [و] جميع الثلث من الرحا بعقارها منارة المدرسة المذكورة و جميع ستة عشر حانو . تأ براس سوق النجارين شرقي المدرسة المذكورة جعلها مولانا السلطان الملك السعيد نجم الدين [نيا] و [الدين] ...

- (9) c و جميع الثلث من اثني عشر حانو [تا]
 المشهد [1 kelime okunmuyor]
- (10) c يقرؤون القرآن
- (11) c المجيد عند ضريح الشيخ صة القرآن
- (12) c فرظاً [ا] في النهار و في كل ليلة على سلم الماسلا
- (13) c وللمعبدين احدها المعبد الشافعي في كل شهر اربعون درهماً و اشتغال بالمدرسة المشهد المرتب بخدمته
- (14) c احد و ذلك جميع رطل ماردین على ماراه الناظر
- (15) c المذكورة لا اماى
- (16) c جه و للمتوسط في كل شهر اربعة عشر درهم و في كل يوم نصف رطل خبز و لله و في كل يوم نصف رطل خبز و لكل فراشين من
- (17) c يوم [بص] ف [ر] اطل خبز و ا فيه
- درهم عشر و في كل شهر عشرة الدراهم
- (18) c عشرة الدراهم و نصف رطل عشرة الدراهم و ثمن مكوك حنطة
- (19) c [ذ] لك بعدائف درهم فضة رمضان المبارك

Mardin'de yapılan iki katlı medreselerden biride hiç şüphesiz Akkoyunlu hükümdarlarından Cihangir'in oğlu Kasım'ın Medresesidir. Medresenin hiçbir kitâbesi mevcut değildir. Bu itibarla inşâ tarihini bilemiyoruz. Medrese Şehir dışında ve biraz da batı tarafındadır. İki katlı, kesme taş ve tuğladan yapılmıştır. Mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Medrese-

nin Taç Kapısı maalesef yumuşak taştan yapıldığı için bu gün oldukça yıpranmış durumdadır. (Resim 5). Bu kapı az çok Mardin'deki Mecdüddin İsa'nın Zinciriye Medresesinin şeklini tekrar etmekte, dışta mukarnaslı üç yönden dönen bir şerit, içerde köşe sütunları, yukarıda üç dilimli bir kemer, içerde mukarnaslı kısım bulunmaktadır. Kapısı aynen diğeri gibi düz taş hatıllı ve üstü bezemeli olup, bezemeler çok bozulmuş durumdadır. Kapıdan girilince beşik tonozlu bir koridor yer almakta sonunda yıldız tonozla başlayıp çarhıfelek şeklinde bir kubbe ile örtülmüş alana gelinmekte, tam karşıda bir oda, solda câmi kısmına giden beşik tonozlu koridor, sağda medrese avlusuna çıkan kapı bulunmaktadır. Medreseden ayrılan câmi kısmında, ortada mukarnaslı tromplarla kubbeye geçilmekte, iki yanlara sivri beşik tonozlu kanatlar açılmaktadır. Tamamen taşlardan yapılmış olan câmide dört pencere güneye, bir pencere de batı kısmına açılmakta, güney duvarının ortasında da mihrap yer almaktadır. Mihrap, dışardan bir duvar dayanağıyla desteklenmiş, üstü yarım dilimli yarım kubbeyle örtülmüştür. Plânı ve herşeyiyle Sultan İsa Medresesi câmi'ini tekrarlayan bu kısım, yalnız sekizgen kasnaklı kubbesi dilimli olmadığından ondan ayrılmaktadır. (Resim 6). Bunun dışında aralarında üzerinde durulacak nitelikte bir ayrıcalık yoktur. Medrese kısmı dört taraftan dönen revaklarla şekillenmiştir. Revakların güneyde iki köşesine dıştan dilimli kubbeleri olan iki türbe yerleştirilmiş olup, plânları birbirinin aynıdır. Ortada mukarnaslı trompları olan bir kubbe bulunmakta, iki tarafa mekân kemerlerle açılmaktadır. Güney kısmında ortada bir mihrap, iki yanında birer pencere yer almaktadır. İki türbe arasında yer alan dört ayağa oturmuş revaklar, çapraz ve zengin tonozlarla örtülüdür. Tam ortaya düşen revak bölümünde, güney divarda yine bir mihrap mevcuttur. Bu kısımda diğer yüzlerde olduğu gibi revakların arkasına medrese hücreleri konmamış, revaklar doğrudan-doğruya ana cepheye büyük, sivri kemerli pencerelerle açılmıştır. Zengin yıldız tonozların varlığı bu revakları çok hareketli bir hale getirmiş, diğer yanlardaki revaklardan burasını ayırmıştır. Örtü şeklinin tamamen beyaz taştan oluşu, aralara süsleyici öğeler yerleştirilmesi güneyin bir vafıdır. Avlunun tam kuzeyinde büyük bir eyvan mevcuttur. İki kat boyunca yükselen bu eyvanda etrafı süslü şeritlerle bezeli, iki niş şeklinde çeşme bulunmakta ve iki yanında birer ufak niş daha yer almaktadır. Yukarı kısımda kare çerçeve içinde kûfi yazı ile ۴۴ yazılı bir süsleme bulunmaktadır. Eyvanın zemininde bir kanaldan akan su bir havuza (Resim 7) gelmektedir⁸. İki yanında beşik

8 Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970, C. I, s. 203 Vd.

tonozlarla örtülü revaklar ana eývanın etrafına dönmekte ve bir yıldız tonoz ile sona ermektedir. Yan kanatlarda yer alan medrese hücrelerinde ise birer ocak ve üçer niş görülmekte, avluya pencere ve kapı açıklıkları bulunmaktadır. Ayrıca ana eývanın sağ ve solunda birer yine beşik tonozlu oda vardır. Üst kata bunların hemen yanındaki merdivenlerden çıkılmaktadır. Üst katın alt kattan fazla bir farkı yoktur. Netice olarak bu medrese Zenciriye medresesinin bir devamıdır denilebilir. Prof. A. Gabriel bu muhteşem bina hakkında şu kanaata sahiptir: Bu bina ile Sultan İsa Medresesi arasındaki büyük mimarî benzerliğe istinaden ve üzerinde yapılış tarihine âit hiçbir kitâbe mevcut olmayışından bu yakınlığı Akkoyunluların Mardin'i ele geçirdikleri zaman henüz inşası bitmemiş bir medrese olarak bulduklarını ve onu tamamlamış olduklarını kabul etmektedir⁹.

Bu muhteşem eserin vakfı Mardin'de mevcut bulunan bütün âbidelerden fazladır. Öyleki 1256 da yalnız nefis Mardin'de 243 dükkân zikr edilmektedir. 74 adedi Kayseriye denilen Büyük Bedestan'ın içindedir¹⁰. Ayrıca şehirdeki Kasimiye hamamı, Kurs-ı Edna köyünde 4, Amışmiş ve Karadere köylerinde birer değirmen, yine Kurs civarında 15, Rişmil'de 1, Mardin şehri etrafında 6 aded bağ, Mardin'e bağlı Şamrah, İbrahimiye, Kelbin, Kızılkend, Ebu Katâra, Mal-depe, Harzem, Salâh, Savur kazasına tâbi Pir Ali depesi, Tezeklü, Yenice, Susan, Kurumşalu (Kurmuşlu), Arânis, Deve-Kendi, Matar, Tel-Şihâm, Rummâni, Kiran'ı köylerinin rub'i hububat hisseleri bu evkafa dahil idi¹¹. Kasimiye Medresesinde iki mezar sandukası mevcuttur. Bunlardan biri medrese bânisi Kasım b. Cihangir'in, diğeri ise karısı Esmâ Han'ındır. Bu mezarların üzerinde hiçbir kitâbe mevcut değildir. Kasım Padişah'ın Diyarbakir'de de hayratı vardır. Bunlardan biri Şeyh Muttahir (Mattar) Câmî'ini zikredebiliriz.

Bildiği gibi Cihangir'in Kasım'dan başka İbrahim isimli bir oğlu vardı. Diyarbakirde İbrahim Bey Mahallesi, İbrahim ismine izafeten alınmıştır. Saltanatına dair elimizde hiçbir kayıt mevcut değildir. Kasım Mardin ve Diyarbakir'e hâkim olduktan sonra Artuklar devrindenberi sürekli savaşlarla buralarda azalan ve Türk varlığını korumak gayesiyle Teb-

9 A. Gabriel, *Aynı eser*, s. 36, 37; Ara Altun, *Aynı eser*, s. 99.

10 Meş'ûm bir yangın sonucunda yanan Kayseriye, bilâhare Belediye tarafından onarıldı isede, mal sahiblerine hiçbir hak tanınmamıştır.

11 Nejat Göyünc, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 117.

riz, Azerbaycan ve daha başka yerlerden göçmen getirerek bu bölgede iskân ettirmişti¹².

Kasım münavebe ile gâh Mardin, gâh Diyarbekir'de oturmuştur. Mardin'de oturduğu zaman Kardeşi İbrahim'i yerine nâip bırakıyordu. Yukarıda söylediğimiz gibi Şeyh Mattar Câmîi bunun zamanında yapılmıştır. Câmîin dikkate değer tarafı şüphesiz minaresidir. Usulen temel üzerinde bir kaide vücutte getirdikten sonra, minarenin yapılması âdet iken buradan temel hazırlandıktan sonra bir karenin köşelerine yekpare taşlardan 4 sütun dikilmiş ve bunlar üstüne de Romalıların dorik tarzını andıran kaba başlıklar konduktan sonra üzerine de dört köşeli ve arap üslûbunda bir minare yükselelmıştır¹³. (Resim 8).

Vakıflar Umum Müdürlüğü bu Câmîin tamiri için 421984 lira sarf etmiştir. Câmîin minaresi üzerinde şunlar okunmaktadır :

Kasım'ın kat'i olarak cülûs tarihi de bilinmemektedir. E. von Zambaur saltanatının takriben 893-908 Senesine kadar devam ettiğini bildirmektedir¹⁴.

İstanbul Arkeoloji Müzesi İslâmî Nümizmatik Kabinesinde bulunan ve Mardin'de kesilmiş olan 24 ayar, 3,435 gr. ağırlığındaki tarihsiz Memlûk tipi altın üzerindeki isim Şeyh Mattar Câmîi'nin kitâbesine uymaktadır. Gerçek kitâbesinde gerekse sikkesinde Kasım Han ünvanını taşımaktadır.

907 Senesinde Naheivan yakınında Şarur mevkiinde Safevî Sülâlesinin kurucusu olan Şah İsmail ile yaptığı savaşta yenilerek evvelâ Bağdad, sonra Diyarbakır'a kaçan Elvand Mardin'e taarruz ederek Şehir yakınlığında Kasım b. Cihangir'i öldürerek Mardin'i ele geçirmiştir¹⁵.

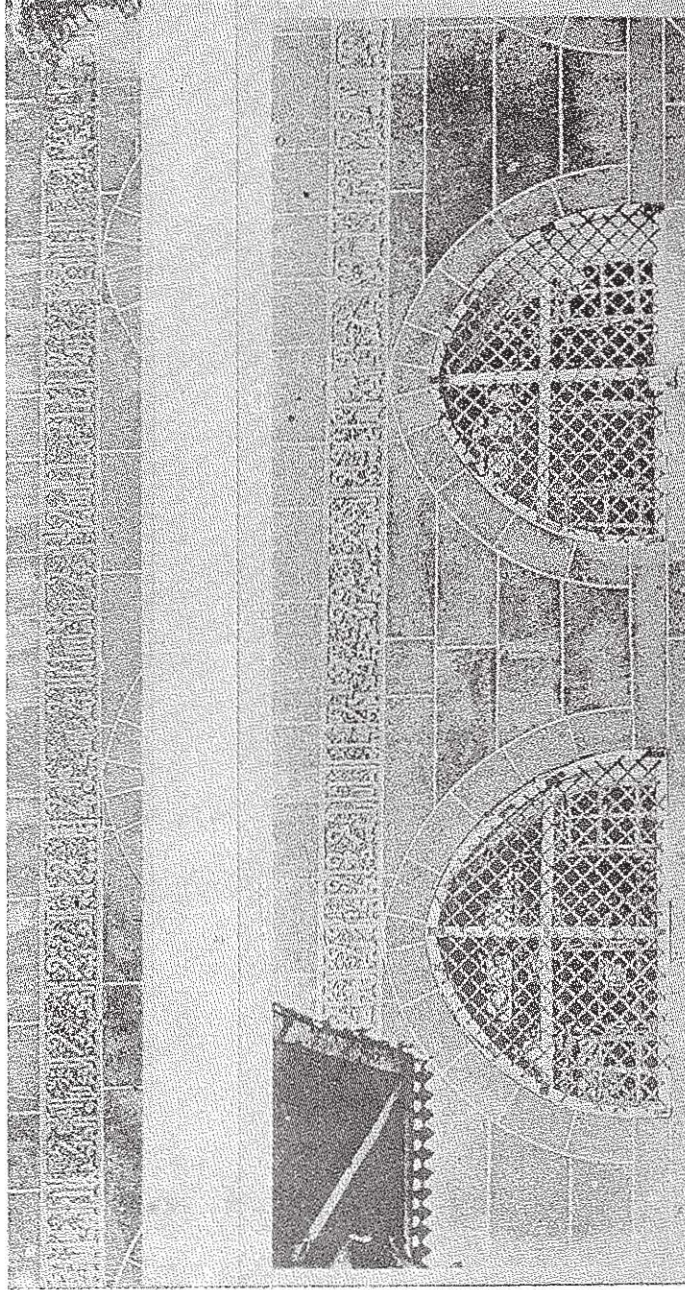
بسم الله الرحمن الرحيم ان الله و ملكته يصلون على النبي يا ايها الذين
أمنوا صلوا عليه و سلموا تسليماً انشاء هذه العمارة المباركة في ايام
السلطان العادل قاسم خان بسى حاجى حسين ابن حاجى عمر في تاريخ
سنة ستة و تسعمائة .

12 Abdüsselâm Efendi, *Umul-İber*, V. 132; Basri Konyar, *Diyarbakir Tarihi*, s. 211, 212; *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Nümizmatik Kabinesine giren bâzı önemli sikkeler*, IV. T. Tarih Kongresi Ankara 1952, s. 130.

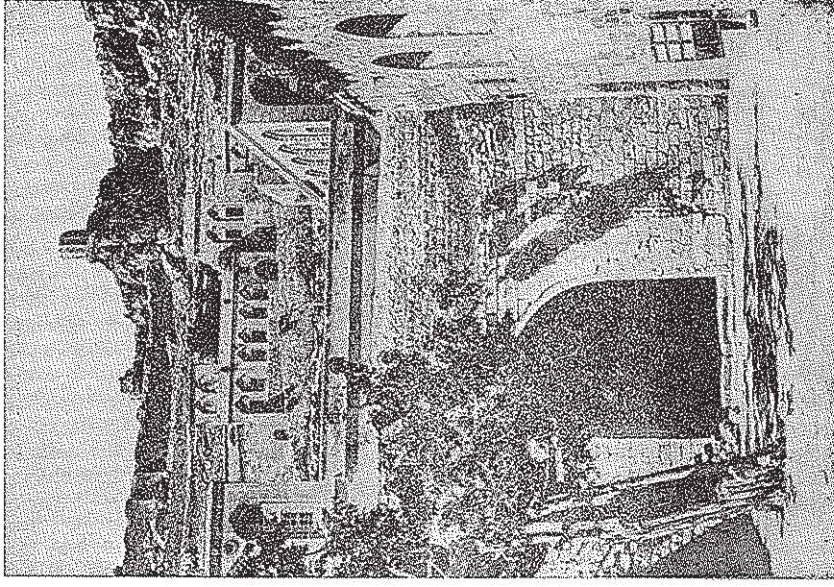
13 Şevket Baysanoğlu, *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*, İstanbul 1963, s. 127.

14 E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hannover 1927, s. 258.

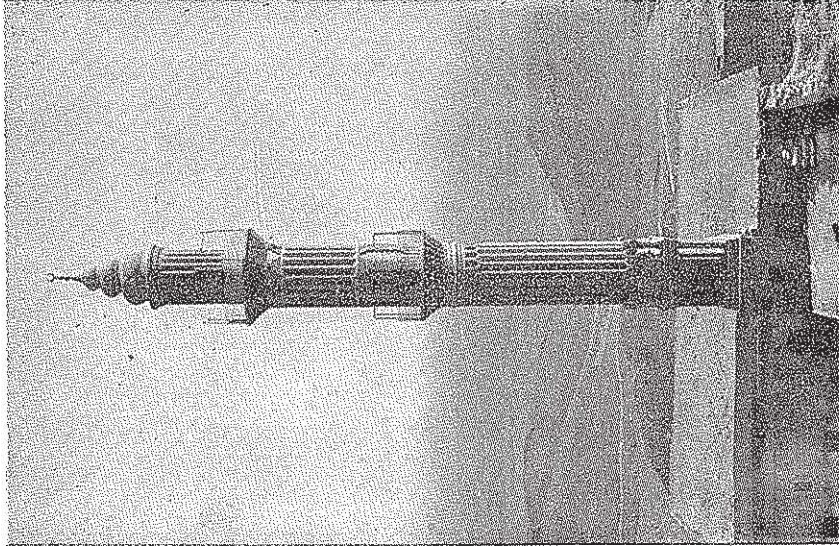
15 Yahya b. Abdüllâtîf, *Lubb el-Tavârih*, Veliyüddin Ef. Kütüphanesi, No. 2444, Vr. 148 a.

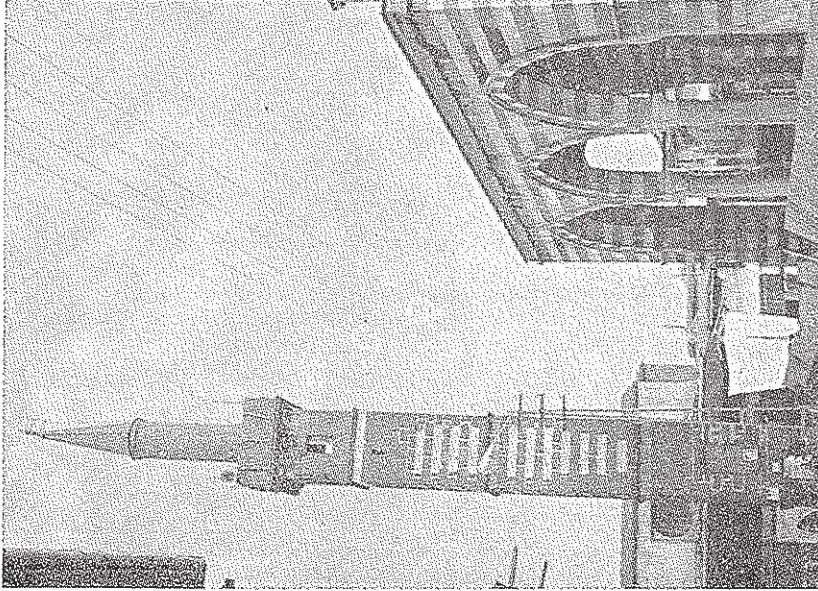
Diyarbakır Ulu Câmi'i.

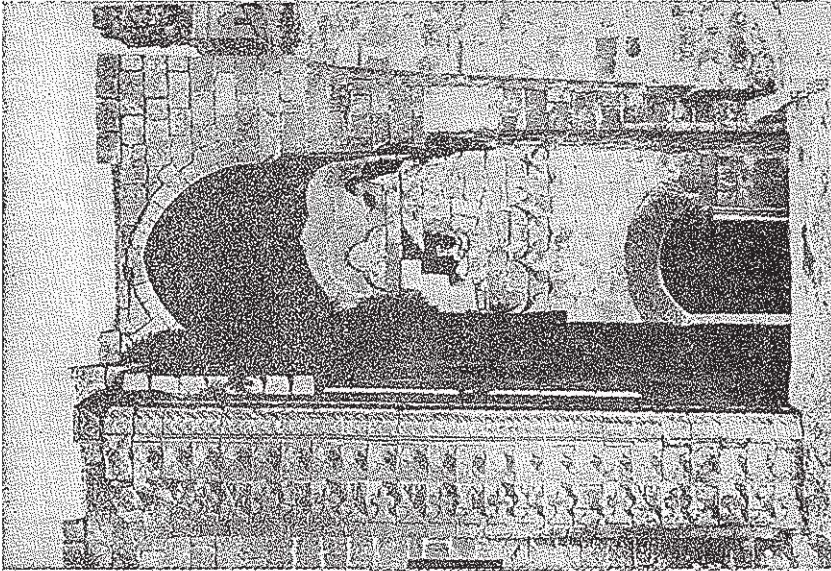
Şehidiye Câmîi Eyvanı.

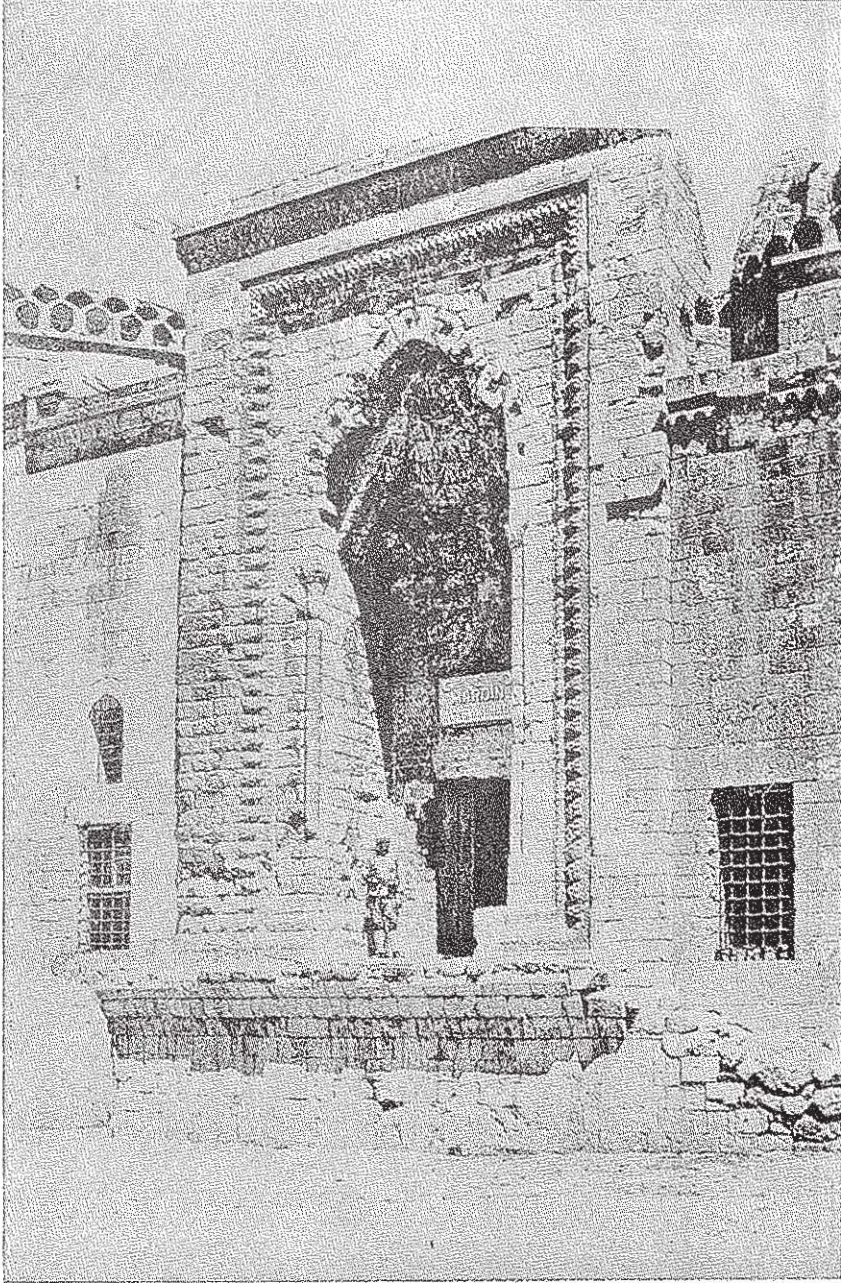
Şehidiye Câmîi Minaresi.

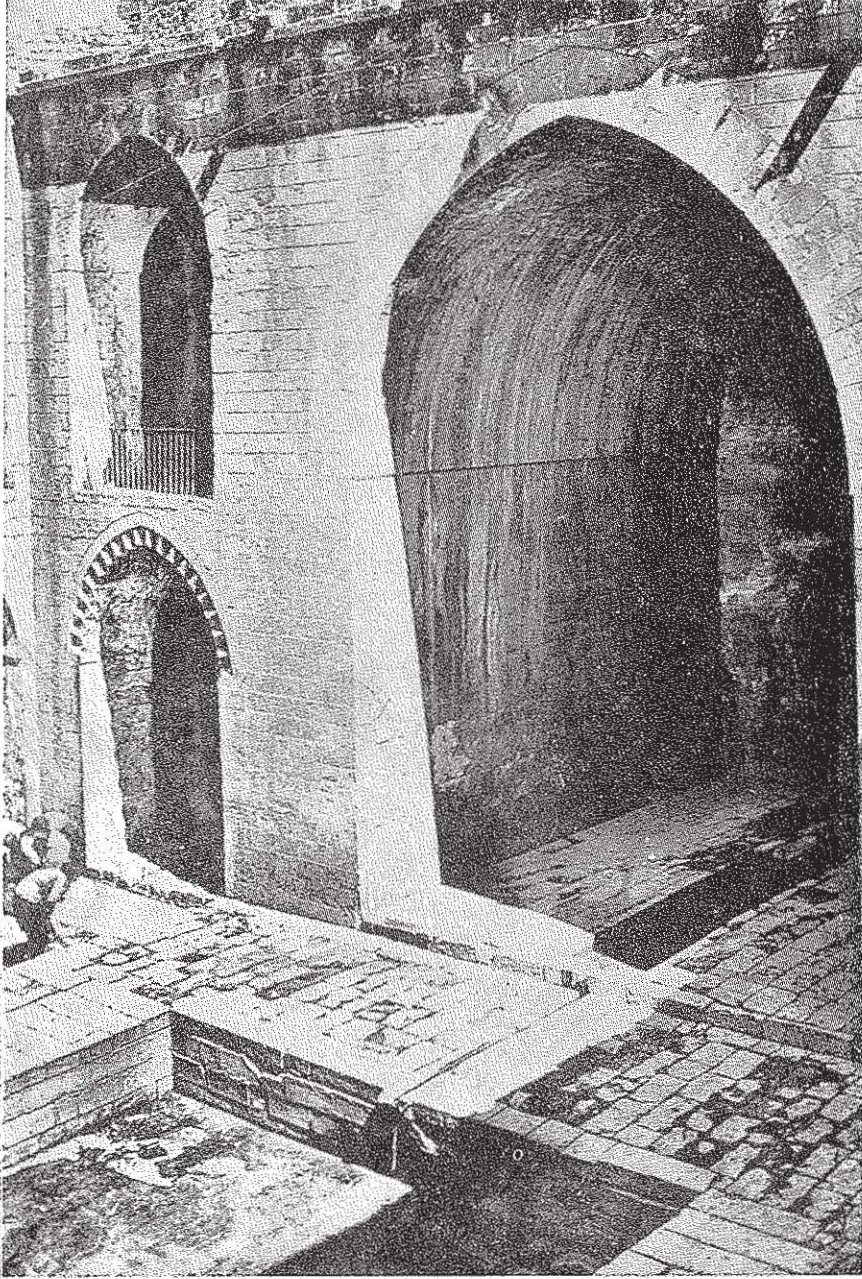
Şeyh Mutahhar Câmî'i.

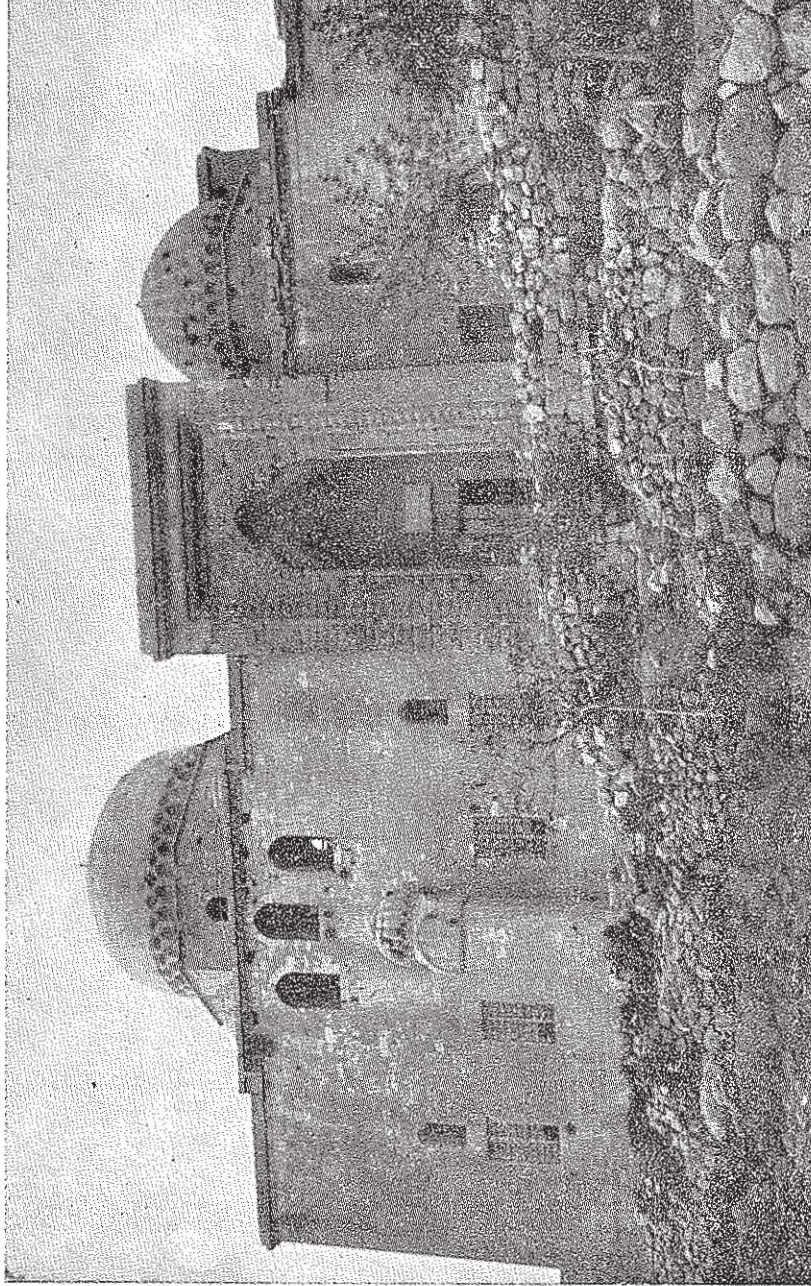
Şehidiye Câmî'i.

Kasımiye Medresesi.

Kasımiye Medresesi.

Kasımiye Medresesi.